

ROMHÁNYI BEATRIX

Ágostonrendi remeték a középkori Magyarországon

A középkori Magyarország egyik legkevésbé kutatott szerzetesrendje az ágostonrendi remetéké. Igaz, Schier F. Xystus a 18. század végén megírta a rend magyarországi történetét, ez azonban nem tekinthető tudományos feldolgozásnak, és számos tévedést is tartalmaz.¹ Az eddig egyetlen nekik szentelt „modern” monográfia Fallenbüchl Ferenc műve,² melyet már röviddel megjelenése után számos, tegyük hozzá, jogos kritika ért. Közülük a legrészletesebb Mályusz Elemér 1943-ban megjelent cikke.³ De e cikk első mondata igaz régészeti értelemben is, hiszen alig van olyan kolostoruk, melyet módszeresen megástak volna, sőt jónéháynak ma még a helye is teljességgel ismeretlen.⁴

A rend történetének megírásában az első megoldandó kérdés az egykor volt kolostorok számának eldöntése. A *Lexikon für Theologie und Kirche* 1484-re vonatkozóan 23 kolostort említ, forrás megjelölése nélkül,⁵ de már Mályusz is hangsúlyozta, hogy az oklevelek alapján ennél több kolostoruk lehetett. Ő egyébként a 16. század elején 25–30 kolostort feltételez.⁶ Mindent egybevetve jelen tudásunk szerint a rendnek mintegy negyven kolostora működött Magyarországon, ezek meghatározása azonban nem mindig egyszerű feladat, mivel bizonyos esetekben, főként a régebbi szakirodalom nem tudta elkülöníteni az ágostonrendi remetekolostorokat a pálosoktól. A probléma oka az, hogy mivel mindkét rend az ágostonos regulát követő remeterend volt, a kortársak olykor ugyanazzal a névvel is illették őket: „*fratres heremitae Sancti Augustini*”. Ez a tény bizonyos keveredéshez vezetett a korábbi szakirodalomban.⁷ Az egyes kolostorok történetének, illetve a későbbi hagyománynak az ismeretében azonban a kérdés megnyugtatóan megoldható.

¹ Schier, F. Xystus: *Memoria provinciae Hungaricae Augustiniana antiquae*. Graecii, 1778.

² Fallenbüchl Ferenc: *Az ágostonrendiek Magyarországon*. Szt. István Akadémia II. oszt. ért. III/3. Budapest, 1943.

³ Mályusz Elemér: *Az ágostonrend a középkori Magyarországon*. Egyháztörténet, 1. (1943), 427–440.

⁴ Eddig mintegy tucatnyi ágostonrendi remetekolostort kutattak meg, többnyire igen korlátozott lehetőségek között, régészeti vagy műemléki módszerekkel. A fenti megállapítást jól illusztrálja a budai kolostor példája, melyet néhány évvel ezelőtt sikerült azonosítani Végh Andrásnak. A korábbi kutatás a kapucinus templom helyén egykor létezett Tojgun pasa dzsámijáról úgy vélte, az a középkori ágostonrendi kolostor templomának romjaira épült. Egy véletlen felfedezés azonban nyilvánvalóvá tette, hogy a kolostor templom maradványai a mai Szalag utca egyik házának alsó szintjén találhatóak.

⁵ *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. I., 821–822.

⁶ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. 276.

⁷ Például Csánki a bátmonostori és a pápóci ágostonrendi kolostort is pálosként említi. Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II.* Budapest, 1894. 189., 726–727. Olykor még Györffy is a pálosokról mint „ágostonos (pálos) remeték”-ről beszél.

A másik nehézség a rend korai történetében gyökerezik. Az ágostonrendi remeték rendje ugyanis, jóllehet a koldulórendek közé sorolható, eredetét tekintve több remeterendből, illetve közösségből állt össze, melyeket IV. Sándor pápa 1256-os rendelete szervezett egységes renddé.⁸ Az egyik legjelentősebb csoportot a vilhelmiták rendjének kolostorai alkották,⁹ akik viszont már az ágostonrendi remeték hivatalos alapítása előtt megjelentek Magyarországon. Hagyományosan a magyar szakirodalom a vilhelmita kolostorokat ágostonrendieknek tekinti, ám az inkorporáció nem ment minden nehézség nélkül. A vilhelmiták néhány kolostora elhagyta az ágostonrendet, és 1264-ben megalapította saját kongregációjukat.¹⁰ Az ágostonrendi remeték és a vilhelmiták közti feszültségek nemcsak Itáliában, hanem Európa más részein, így a dél-német területeken és Magyarországon is jelen voltak. A kérdést végül is az 1266-ban kiadott „*Ea quae iudicio*” kezdetű pápai bulla oldotta meg.¹¹ Eszerint a németországi vilhelmita konventek három kivételével, valamint az összes magyarországi kolostor az ágostonrendi remeték kezén maradt, míg a többi kolostorukat a vilhelmiták visszakapták. Az a tény azonban, hogy az újhelyi szerzeteseket, akiknek kolostorát csak a 14. század elején alapították,¹² még 1524-ben is vilhelmitáknak mondják, jelzi a hagyomány mély gyökereit és erejét.¹³ Az eddigi adatok alapján összesen négy vagy öt kolostort ismerünk, melyeknek valamiféle kapcsolata volt a vilhelmita renddel, ezek név szerint: Körmend¹⁴, Komár¹⁵, Sáros¹⁶ és Újhely¹⁷, sőt esetleg az esztergomi kolostor is ebbe a körbe vonható.¹⁸ Sajnos a vilhelmiták magyarországi története ezen túlmenően teljesen ismeretlen. Sem az egyes kolostorok pontos alapítási idejét, sem a renden belül elfoglalt helyüket nem ismerjük. A továbbiakban e kolostorokat is csak mint a magyarországi ágostonrendi remete tartomány tagjait tárgyalom.

E rövid kitérő után lássuk, mikor és kik alapították az ágostonrendi kolostorokat. Az első két kolostor feltehetőleg még az 1240-es években létesült királyi alapításnak köszönhetően: a komári kolostort 1237–1256, a körmendit 1238–1256 közé keltezhetjük, ám valószínűleg mindkettőt csak a tatárjárás után alapította IV. Béla. A 13. század végéig még további hat vagy hét kolostorról van okleveles adatunk, nevezetesen Mezősomlyóról (királyi, 1270 előtt), Esztergom–Örményből (királyi, 1272 előtt), Gyulafehérvárról (püspöki, 1295 előtt), Budáról (talán királyi, 1276 előtt), Sárosról (valószínűleg királyi, 1274 előtt), és talán ide sorolható még a székesfehérvári (talán királyi, 1303 előtt) és a lórévi (talán királyi, ?)

⁸ Bulla „*Licet Ecclesiae Catholicae*”. In: Augustiniana septimo exacto saeculo a magna unione. New York, 1956. A szöveget gondozta Alberic de Meijer OSA, kommentálta Rafael Kuiters OSA. Elm, K.: *Italienische Eremitengemeinschaften des 12. und 13. Jahrhunderts*. In: *L'eremitismo in Occidente nei secoli XI et XII*. Milano, 1962. Uő.: *Neue Beiträge zur Geschichte des Augustiner-Eremitenordens im 13. und 14. Jahrhundert*. Archiv für Kulturgeschichte, 42. (1960). 357–387.

⁹ Elm, K.: *Beiträge zur Geschichte des Wilhelmitenordens*. Köln, 1962.

¹⁰ *Lexikon des Mittelalters* Bd. I., 1220–1221.

¹¹ Elm, K.: *Die Bulle „Ea quae iudicio” Clemens’ IV.* Augustiniana, 14. (1964), 15. (1965) és 16. (1966).

¹² Kovács Béla: *Az egri egyházmegye története 1596-ig*. Budapest, 1987. 117.

¹³ Az újhelyi kolostor gyökerei a 13. század elejére nyúlnak vissza, amikor egy remeteközösség élt itt. Talán ez szerveződött valamely ismeretlen időben vilhelmita kolostorrá, amiről azonban nem maradt fenn okleveles említés. Az ágostonrendi remetekolostort a hagyomány szerint Károly Róbert alapította vagy alapította újra 1324 előtt.

¹⁴ F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2000. 39. A kolostor 16. századi történetét a Bakócz-féle per aktái alapján Erdélyi Gabriella dolgozta fel doktori értekezésében. Ezúton is köszönöm neki, hogy betekintést engedett kéziratába.

¹⁵ Romhányi: *Kolostorok*, 38.

¹⁶ Romhányi: *Kolostorok*, 57.

¹⁷ Romhányi: *Kolostorok*, 70.

¹⁸ Romhányi: *Kolostorok*, 24.

kolostor is.¹⁹ A nyolc vagy kilenc korai kolostor közül tehát négy biztosan királyi alapítású, egy pedig egyházi volt, de ismerve a többi négy birtokviszonyait, okkal feltételezhetjük, hogy mind a budai, mind a sárosi, mind pedig a fehérvári és a lórévi kolostor királyi alapításnak, de legalábbis a királyi család valamely tagjának köszönhette létét. Elgondolkodtató az a tény is, hogy a királyi alapítások szinte kivétel nélkül a tatárjárás utáni évtizedekre esnek, és csaknem bizonyosan nagyjából IV. Béla személyéhez köthetők. A kolostoralapításokat tekintve IV. Béla egyébként is kiemelkedik 13. századi királyaink közül. Első alapítását még herceggként tette, amikor a királynégyilkosság miatt elítélt Péter bán javaival megalapította a pétervárad (más néven bélakúti) ciszterci apátságot. Még a tatárjárás előtt megkísérelte Ercsiben az addigra lehanyagolt bencés apátságot a kartauziaknak átadni, és ezzel a rendet Magyarországra hozni. A tatárjárás azonban e tervét keresztülhúzta, s a kolostort végül itt is a ciszterciek kapták. Ezután viszont a király, úgy tűnik, inkább a lelkipásztorkodást is vállaló rendek felé fordult. A következő évtizedekben két premontrei prépostságot (Turóc és Csöt), két domonkos kolostort (Buda–Vár, Margitsziget – ez utóbbi helyen az apácák mellett egy szerzetesközösség is létesült), legalább három ágostonrendi remetekolostort (Körmend, Komár, Mezősomlyó), három ferences kolostort (Buda–Vár, Margitsziget és Zólyomlipcse), valamint egy pálos kolostort (Újhely) alapított. Ezekhez járulnak még azok az ágostonrendi kolostorok, melyeket a fentiekben említettünk, mint Esztergom, Buda, Sáros, esetleg Székesfehérvár. Ilyen mennyiségű és ennyire szerteágazó alapításával IV. Béla okkal sorolhatjuk a szerzetesség legjelentősebb támogatói közé. További figyelemreméltó tény, hogy a királyi udvarnál a jelek szerint mindegyik koldulórend igen komoly támogatást kapott már a korai időszakban, fejlődésük későbbi különbségei más okokra vezethetők vissza.

Az ágostonrendiek helyválasztása szintén felvet néhány kérdést, hiszen a jelentős városok, mint például Buda, Esztergom vagy Székesfehérvár mellett olyan falusias vagy a városiasodás útján éppen csak megindult települések is felbukkannak, mint Lórév vagy Kaza. Az eredetileg vilhelmita kolostorok esete nyilván külön kezelendő, hiszen e szerzetesek nyilván a remeteségnek kedvező környezetet keresték. Ugyanakkor a már említett Szigeti István kalocsai érsek példája talán rávilágít e kérdés egyik vetületére. Az érsek ugyanis jelentős szerepet játszott a kunok és a skizmatikusok térítésében, s ez arra utalhat, hogy olyan környezetből került a főpapi székbe, amely tapasztalatokkal bírt ezen a területen. Ez megmagyarázná Lórév, Mezősomlyó vagy Bátmonostor, esetleg Vác kiválasztását, de talán ez a magyarázata annak is, hogy mind a budai, mind az esztergomi ház a város örmények (vagyis nem katolikusok) által lakott részében épült fel.²⁰ Persze továbbra is kérdés, hogy a belső missziót miért nem a domonkosok vették kezükbe, vagy legalábbis miért nem osztottak az ágostonrendiekkel, ez azonban további kutatást igényel.

¹⁹ Romhányi: *Kolostorok*, passim – a többi, kolostorokra vonatkozó adatot illetően is. A lórévi kolostor története alig ismert. Bizonyosan létezett már a 14. században, mivel Szigeti István kalocsai érseket, aki az ágostonrend tagja volt, bizonyosan erről a kolostorról nevezték. A kolostor alapítója ismeretlen, kilétére csak a terület birtokviszonyai utalhatnak. Az alapítás idejét is csak feltételezen tehetjük a 13–14. század fordulójára.

²⁰ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy az egész országban éppen e két helyen tudunk csak örmény közösségről, s mindkét helyen az ágostonrendi remeték kolostorát találjuk. A kérdés esetleg megérdemelné további kutatást is.

	királyi	főúri	nemesi	egyházi	ism.	Összesen
-1256	2					2
1256-1308	5			1		6
1308-1342	6	2	1	3	1	13
1342-1387	1	3		1		5
1387-1458			3		1	4
1458-1490	(1)	2	3		3	9 ²¹
1490-1541					2 ²²	2
Összesen	15	7	7	5	7	41

1. ÁBRA: AZ ALAPÍTÓK TÁRSADALMI HELYZETE

A királyi alapítások második hulláma Károly Róbert személyéhez, illetve részben családjához kötődik (Dés – 1310, Torda – 1331 előtt, Újhely – 1324 előtt és Szepesváralja – 1328 előtt; Visegrád – 1323–1355²³). Szintén a királyi családhoz, azon belül talán leginkább Károly Róbert özvegyéhez, Erzsébethez köthető feltehetőleg a bártfai kolostor alapítása is, mely a 14. század második felében épült. A bártfai kolostor egyben az utolsó is a királyi alapítások sorában, hiszen az ercsi ciszterci apátság birtokainak átadása az ágostonrendiek részére 1482-ben nem tekinthető valódi alapításnak, annál is kevésbé, mivel szerzetesek igazolhatóan csak a 16. században költöztek rövid időre az elhagyott monostorépületekbe.²⁴

Megemlíthető az egyházi alapítások csekély száma és viszonylag szűk időintervallumra korlátozódása is. Eddigi ismereteink szerint a rend mindössze öt kolostorát köszönhet a püspöki alapításnak:²⁵ Gyulafehérvárott 1295-ben említik először Szt. István protomártír tiszteletére szentelt kolostorukat, Pécsen 1309-ben említik őket, Vácott 1319-ben létesült a kolostor, Nagyvárad Olasz névű részében valamikor 1339 előtt, Egerben pedig 1346 előtt. Feltűnő, hogy Vácott és Nagyváradon ismét a nem magyarok által lakott városrészen tűnnek fel (előbbiben a németek, utóbbiban az olaszok/latinok között), igaz, ezúttal nem feltételezhető, hogy missziós szándékkal telepedtek volna éppen az adott helyre.

²¹ 1473-ban két, Itáliában tanuló ágostonrendi szerzetest említenek kusalyi, illetve pankotai megjelöléssel. (Petrovich Ede: *Új magyar vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban*. Filológiai Közlöny, 16. [1970] 159–160.) Mivel azonban semmilyen más adat nem bukkan fel e kolostorokra vonatkozóan sem a hazai okleveles anyagban, sem a rend kolostorjegyzékeiben, létük kétségesnek tekintendő, a két jelző inkább születési helyüket, semmint a kolostorukat jelölheti. A királyi alapítások közt szerepel itt a táblázatban Ercsi, azzal a megjegyzéssel, hogy ekkor csak a birtokokat kapta meg a rend (lásd feljebb). Megjegyzendő továbbá, hogy itt szerepelnek a rend 15. századi jegyzékében említett kolostorok is, melyek azonban biztosan korábban, egyesek akár jóval korábban létesültek.

²² Az itt szereplő két kolostor mindegyikét csupán egyetlen említésből ismerjük: Nádasdót 1512-ben említik (azonosítása a veszprémi egyházmegyében fekvő bármelyik ilyen nevű településsel bizonytalan), Kissárost pedig csupán a rend 16. századi jegyzékében említik e néven.

²³ CD Sig. IV 2644. 1414-ben a visegrádi ágostonos perjel az esztergomi domonkosos procuratora egy perben. A kolostor első említésének az az 1355-ös oklevél tekinthető, melyben „*claustrum S. Ladislai*” néven bukkan fel, a rendi hovatartozás megadása nélkül. Tekintve, hogy a királyi udvar csupán két évvel ezt megelőzően, 1353-ban tért vissza a városba, az alapítás minden bizonnyal inkább Károly Róberthez köthető, mint fiához, Lajoshoz. Ezt támaszthatja alá a titulusválasztás is, mely a királyi pár 1325-ben meghalt fiára is utalhat. A kolostort később mind a 15. század első felében, mind a 16. században írott rendi kolostorjegyzékekben említik, utóbbiban megszűnésének idejét is megadva (1542). Dózsa Gábor szíves közlése.

²⁴ Romhányi: *Kolostorok*, 23.

²⁵ Az esztergomi kolostor alapítója nem az érsek, hanem a király volt.

Ugyanakkor a 14. század a magánalapítások megjelenésének ideje is, jóllehet ezek mennyisége sohasem érte el a ferencesek vagy a pálosok számára alapított kolostorok számát. A 15. század végi, 16. század eleji vallási megújulás viszonylag kevésbé érintette az ágostonrendi remeteket, bár a kolostorok összlétszámához viszonyítva az új alapítások száma nem elhanyagolható, mintegy 20-25%-ot tett ki.²⁶

Mindent egybevetve tehát megállapítható, hogy a rend kolostorainak több mint a fele Károly Róbert halála, 1342 előtt már létezett. Ezen alapításoknak csaknem a kétharmada a királyhoz köthető, a maradék pedig felerészben püspökökhöz, felerészben pedig, igaz, csak az időszak vége felé, már magánszemélyekhez. A korai királyi alapítások nagy aránya a későbbiekre is kihatott, hiszen az összes kolostornak még mindig mintegy egyharmada tartozott ebbe a körbe. Ez a kimagasló arány mindenképpen kivételes a magyarországi szerzetesrendek között, és csupán egyik oka ennek az, hogy a világi alapítók körében a rend sohasem tett szert különösebb népszerűsége. A másik mindenképpen annak a két uralkodónak a személyében és a renدهz fűződő viszonyában keresendő, akik ilyen nagy számú kolostort alapítottak és támogattak. További kutatás tárgya lehet, hogy mi állt e talán különösnek mondható vonzalom hátterében az egyik, illetve a másik esetben.

A fent említett időszakban mindössze egy rövidéletű kolostorról tudunk, a mezősomlyói ugyanis minden bizonnyal nem érte meg a 14. század közepét.²⁷ Ez egyébként szintén a rendnek a belső misszióban betöltött szerepét támaszthatja alá, hiszen a kolostor helyváltása leginkább a korai kun településterülettel hozható összefüggésbe, s ennek átalakulásakor a szerzetesek helyzete is bizonytalanná válhatott. A rend magyarországi történetében egyébként, úgy tűnik, ritkán kényszerültek egy-egy kolostor feladására. Az említett példán kívül csupán a régeni kolostoralapítás nem bizonyult maradandónak, ha ugyan ebben az esetben egyáltalán beszélhetünk befejezett alapításról.²⁸ Ezekről eltekintve rövidéletűnek csak a 15. század végén, a 16. elején alapított egy-két kolostor bizonyult, ennek oka azonban nyilván az általános politikai, katonai és vallási helyzet volt.

Némi magyarázatot érdemel a kazai kolostor korai feltűnése, melyet környékbeli nemesek alapítottak a 14. század elején. Az alapítás egyik lehetséges okának a település iskoláját tartom, mely igazolhatóan létezett már a 13–14. század fordulóján, vonzásköre pedig egészen a szatmári részekig nyúlt. Ez az oktatás iránti elkötelezettség a későbbiekben is nyomon követhető, leginkább a rendtagok iskoláztatásán, jóllehet ennek kutatása még korántsem tud olyan eredményeket felmutatni, mint akár a domonkosok, akár a ferencesek külföldi tanulmányait illetően.²⁹

Nem elhanyagolható tanulságokkal szolgál a szerzetesek nemzetiségi-kulturális hátterét tekintve a *titulusok* vizsgálata. Körmend Szűz Mária titulusa ugyan teljesen általános, a többi korai alapítású kolostor patrocíniuma viszont jóval beszédesebb. A legegyszerűbb

²⁶ Néhány konventet ebben az időszakban említenek első alkalommal a rend kolostorjegyzékeiben, melyek a 15. század, illetve a 16. század közepére keltezhetők. Ebből azonban nem következethetünk feltétlenül az alapítási idejükre is (lásd például Visegrád esetét). Megjegyzendő, hogy Lippa, mely először szintén az említett 15. század közepi jegyzékben bukkan fel, biztosan jóval korábbra keltezhető. Azt sem tartom kizártnak, hogy alapítását szintén Károly Róbertnek köszönhette, akár csak a városban található ferences kolostor.

²⁷ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. Budapest, 1987. 493–494.

²⁸ Romhányi: *Kolostorok*, 54.

²⁹ Mályusz: *Egyházi társadalom*, 283–284.; Petrovich: *Új magyar vonatkozású adatok*, 159–160. Az ágostonosok *studium provinciale*jára vonatkozóan szintén csak közvetett adatok állnak rendelkezésre. A rend előírásai szerint minden rendtartományban kellett lennie legalább egynek, s ezen előírásnak biztosan eleget tett a magyarországi rendtartomány is. Helyét jelezheti a feltűnően sok pécsi illetőségű szerzetes a külföldi diákok között.

talán Mezősomylyó védőszentje, Becket Szt. Tamás. Györffy véleménye szerint Canterbury vértanú érsekének tisztelete szorosan kötődött a királyi udvarhoz, és sohasem lépte túl annak kereteit.³⁰ Az egyháztörténeti kutatások azóta sem cáfolták ezt a nézetet, s az említett dedikáció bele is illik ebbe a koncepcióba. Hasonlóképpen a királyi alapítás ténye állhat Komár Szt. Erzsébet titulusának háttérében: IV. Béla ugyanis – lévén Szt. Erzsébet fivére – sokat tett a kultusz terjesztéséért. Ugyancsak hozzá köthető például a Pest melletti Szentfalva templomának titulusválasztása is, alig néhány évvel Erzsébet szenttéavatása után.³¹ Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy Szt. Erzsébet tisztelete a korai időszakban elsősorban Thüringiában és a vele szomszédos délnémet területeken terjedt el, s innen jutott többek között Magyarország németek lakta régióiba is.³² Leszámítva a királyi alapításokat, nálunk is német környezetben tűnnek fel az első Szt. Erzsébet templomok (pl. a Szepes vármegyei Késmárk plébániatemploma). Szt. Anna³³ és Szt. István vértanú³⁴, akik az Esztergom-örményi, illetve a budai és a gyulafehérvári kolostorok patrónusai, ugyanezre a vidékre, Dél-Németországra mutatnak. Végül Szt. Szaniszló, a sárosi kolostor védőszentjének tisztelete Krakkó vidékéről ered, és ebben az időszakban nem is volt másutt elterjedve.³⁵ Vélhetőleg tehát az első ágostonrendi szerzetesek délnémet és lengyel területekről érkezettek.

A kolostorok területi megoszlása úgyszintén tartogat megfontolandó tanulságokat. Térképre vetítve öt jól elkülöníthető csoportot alkotnak. Az ország közepén Esztergom, Visegrád, Vác, Buda, Ercsi, Lórév és Székesfehérvár, Észak-Magyarországon Sáros, Szepesváralja, Harapkó, Bártfa és Kissáros, Erdélyben és a Partium területén Gyulafehérvár, Dés, Torda, Lippa, Nagyvárád, Régen és Kusaly – ez utóbbi kettő az említett okok miatt csupán kérdőjellel, Dél-Magyarországon Pécs, Szekcső,³⁶ Bátmonostor, Eszék, Boró és Újlak, az ötödik pedig Nyugat-Magyarországon Körmend, Komár, Zákány, Pápóc, Peleske, Lövé és Németújvár. Egy hatodik, valamivel lazább csoport alkotható Eger, Kaza és Újhely kolostoraiból, egy hetedik, szintén laza csoport pedig a szlavóniai Velike, Kőrös és Peker kolostoraiból. Csupán néhány kolostor esik kétségtelenül e csoportokon kívül: a korán megszűnt Mezősomylyó és a kétséges Pankota, valamint a Veszprém megyei Hánta. Ezek a csoportok lényegében megfelelnek a 16. századi jegyzékből ismert beosztásnak, vagyis eltérően a domonkos vagy a ferences rendtartománytól, az egyes *districtusok* többé-kevésbé területileg is elkülönültek egymástól.³⁷ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy teljesen üresen marad

³⁰ Györffy György: *Becket Tamás és Magyarország*. Filológiai Közlöny, 16. (1970) 156.

³¹ Györffy György: *Budapest története az Árpádkorban*. In: Budapest története I. Budapest, 1973. 286.

³² Réau, Louis: *Iconographie de l'art chrétien*. (6 vol.) Paris, 1954–1959. III/1. 417–421; Hannelore Sachs–Ernst Badstübner–Helga Neumann: *Christliche Ikonographie in Stichworten*. Leipzig 1980 (Darmstadt 1998). 113–114., Romhányi Beatrix: *Az eredeti esztergomi egyházmegye Árpád-kori titulusai*. Szakdolgozat. Budapest–ELTE, 1991. 35. (kézirat)

³³ Réau: *Iconographie*, III/1. 90–96.

³⁴ Réau: *Iconographie*, III/3. 444–456.

³⁵ Réau: *Iconographie*, III/3. 1235–1236.

³⁶ A 16. századi kolostorjegyzékbe feltehetően e kolostor nevének elírásaként került be „Esterch”. Dóza Gábor szíves közlése.

³⁷ Az egyes *districtusokhoz* a 16. századi jegyzék szerint a következő kolostorok tartoztak: esztergomi: Esztergom, Buda, Vác, Ercsi, Lórév, Székesfehérvár, Hánta; pécsi: Pécs, Bátmonostor, Eszék, Szekcső, Újlak; egri: Eger, Újhely, Kaza; szepesi: Bártfa, Harapkó, Sáros, Kissáros – a jegyzék szerint 1540 óta a lutheránusok kezén; zalai: Pápóc, Peleske, Komár, Körmend, Zákány; szlavóniai: Peker, Kőrös, Velike; erdélyi: Gyulafehérvár, Torda, Dés, Nagyvárád, Lippa. A jegyzék összesen 32 kolostort tartalmaz. (P. E. E.: *Catalogus conventuum O. E. S. Augustini tempore prioris generalis Hieronymi Seripandi [A. 1539–1551]. Analecta Augustiniana* 6 [1915]. 68.) A hiányzók

Erdély szászok lakta vidéke, ahol pedig a két nagy koldulórend igen erősen képviseltette magát.³⁸

Ez a területi elrendeződés több kérdést is felvet. Eltekintve az ország közepén, ha tesszük, a „Medium Regni” területén lévő csoporttól, melynek tagjai többnyire az ország legjelentősebb városaiba telepedtek, a többi csoport inkább a perifériák felé fordult, ezáltal a periféria fogalmat nem csupán a határterületek értelmében használva. Amint arról már fentebb szó esett, az ágostonrendi kolostorok közül nem egy a kevésbé jelentős vagy éppen kifejezetten jelentéktelen településeken található. Lehetne ezt a rend remete eredetével magyarázni, számomra azonban ez kevésbé tűnik meggyőzőnek. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a rend a kolostoralapításokat illetően meglehetősen ki volt szolgáltatva az alapítóknak. Királyaink többnyire nyilván a jelentősebb központokba telepítették őket, és ugyanez igaz arra a néhány püspökre is, akik a rend támogatói között feltűnnek. De mivel a főúri, nemesi, esetleg városi támogatás csak igen visszafogottan és viszonylag későn jelent meg, a rendnek magának pedig, legalábbis a látszat szerint, nem volt olyan egységes telepítési koncepciója, mint amilyen például a domonkosoknál megfigyelhető, a 14. század második felétől kénytelenek voltak beérni a kisebb mezővárosokkal. Eddigre a nagy központok már amúgy is „megteltek”, vagyis már volt bennük annyi koldulórendi kolostor, amennyit el tudtak tartani. Ráadásul ebben az időben már mindenképpen osztozniuk kellett a náluk jóval népszerűbb pálosokkal, a század végétől pedig az egyre befolyásosabb obszerváns ferencesekkel. Ily módon az ágostonrendi remeték, bár kolostoraik számát tekintve azonos nagyságrendet képviseltek a domonkosokkal, területi elhelyezkedésük, befolyásuk és minden bizonnyal létszámuk alapján mindenképpen a másodhegedűs szerepére kényszerültek.

Ha alkalmazzuk Jacques Le Goff elméletét, miszerint a városiasodás egyik mutatója a koldulórendi kolostorok száma az adott településen, akkor Buda mellett Esztergomot, Pécsét, illetve Székesfehérvárt az ország legfejlettebb városainak kellene tekintenünk. Ez azonban nyilván nem felel meg a valóságnak, az ágostonosok távolmaradása bizonyos urbanus központoktól nem tekinthető a városiasodás hiányát vagy alacsonyabb szintjét jelző mutatónak. A rend jelenléte a püspöki székhelyeken egyfelől talán a belső misszióban betöltött szerepükkel magyarázható, másfelől viszont rámutat egy jelentős különbségre közöttük és a két nagy koldulórend között. Ezt a különbséget legjobban talán Nagyvárad példázza, ahol a domonkosok – feltehetően egy, a váradi püspökkel és Debrecen városával a 14. század elején lezajlott összeütközés következtében – egészen a 15. század végéig nem telepedhettek le.³⁹ Ezzel szemben az ágostonosok – a ferencesekkel együtt – a 14. század első harmadától igazolhatóan jelen voltak a városban. Vagyis a püspöknek nyilván nem általában a koldulórendekkel szemben volt fenntartása, hanem csak a domonkosokkal. A két alkalmazkodóbb közösség jól beleilleszkedhetett a püspök elképzeléseibe. Az ágostonrendi remeték kolostorai egyébként a legtöbb Árpád-kori püspöki székhelyen megtalálhatók:

Visegrád, melyről más, nem *districtus*onkénti jegyzékből tudjuk, hogy 1542-ben megszűnt, és nyilván az esztergomi *districtus*hoz tartozott, Régen, melyről tudjuk, hogy gyakorlatilag sikertelen alapítási kísérlet volt, továbbá a dél-magyarországi Boró (feltehetőleg a pécsi *districtus* tagja), valamint a nyugat-magyarországi Lövő és Némétújvár (feltehetőleg a zalai *districtus* tagjai). Nem kizárt, hogy a jegyzék készítésének időpontjában már ezek sem működtek. Ugyanakkor néhány már biztosan elpusztult kolostor is szerepel, mint például Újlak, mely 1526 után aligha működhetett, vagy a budai kolostor, mely az 1529-es ostrom alatt minden bizonnyal lakhatatlanná vált.

Köszönettel tartozom DÓZSA Gábornak, hogy betekintést engedett készülő disszertációjába.

³⁸ A Székelyföldön a 15. század közepéig más koldulórendek sem telepedtek meg, így az ágostonrendiek ottani hiánya nem tekinthető kivételesnek.

³⁹ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Budapest, 1963. 609–613.; Romhányi Beatrix: *Kolostorok*, 20.

Esztergomban, Vácott, Egerben, Nagyváradon, Gyulafehérvárott és Pécsen. Kivételt képez Kalocsa, Csanád és Veszprém, ahol egyáltalán semmilyen koldulórendi kolostor sem települt meg ebben az időszakban, s úgy tűnik, legalábbis az utóbbi kettő helyett egy közeli, fontosabb központ adott helyet a kolostoroknak. Veszprém esetében ez Székesfehérvár, Csanád esetében pedig Lippa, illetve talán Szeged. Zágrábban, Győrött és Nyitrán szintén nem találunk ágostonrendieket. Az első kettőben egy-egy domonkos és ferences kolostor állt, ráadásul mindegyik korai alapítású volt, e városok pedig többet nemigen tudtak volna eltartani. Vagyis az ágostonosok egyszerűen túl későn érkeztek. Hasonló a helyzet Nyitrán is, ahol egy 1245–1248 között alapított ferences kolostor volt, s ez nagyjából meg is felelt a település eltartóképességének.

További probléma a kolostorok régészeti és műemléki kutatása, hiszen mindössze egy tucat épületet kutattak meg eddig, inkább kevésbé, mint többé. Márpedig ez a kutatás annál is inkább fontos lenne, mivel – amint fentebb láttuk – az okleveles adatok alapján számos kolostor alapítási idejéről és történetéről csupán hozzávetőleges, *antequem-postquem* jellegű adataink vannak. Ezekben az esetekben a régészet szolgálhatna olyan kiegészítő adatokkal, melyek alapján legalább az építkezések ideje pontosabban behatárolható lenne.

A kutatás többnyire inkább csak az épületek helyének meghatározására korlátozódott, mint például Pécs, Esztergom, Gyulafehérvár és Székesfehérvár esetében. Bártfán a kolostor épületei fennmaradtak, és a 17. században a ferencesek kezére kerültek. Ugyanez lett a sorsa a kőrösi és feltehetőleg az eszéki és a velikei kolostornak is. Vácott⁴⁰ és Budán kisebb ásatásra volt lehetőség, melyek a két kolostortemplom csekély maradványait hozták felszínre. Az ásatók mindkét esetben a 14. századra keltezték a maradványokat. Budán a templom mellett nagy kiterjedésű temető és egy temetőkápolna is előkerült.⁴¹ Legjobb a bátmonostori és a pápóci kolostort ismerjük. Az előbbit még a 19. században Henszlmann Imre kutatta,⁴² majd az 1970-es és 80-as években Biczó Piroska ásta. Ebben az esetben azonban az ágostonrendi szerzetesek egy korábbi bencés apátságot kaptak meg, az épületek tehát csak részben köthetők a koldulórendi építészet emlékeihez. A korábbi monostortól délre előkerült egyhajós, gótikus, sokszög záródású szentéllyel ellátott, torony nélküli templom maradványai nyilván ide sorolandók, akárcsak az eredeti monostortemplomhoz hozzáépített hosszú, polygonális záródású szentély.⁴³ Ami Pápócot illeti, az ágostonrendiek itt egy kis négykaréylós templomot kaptak meg, ehhez épült egyszárnyú kolostorépületük, majd a lelőhely régésze, P. Hajmássy Erika szerint a 15. században egy új gótikus templomot építettek kolostoruk mellé.⁴⁴ Sajnos az ásatás máig publikálatlan.

E rövid összefoglalás csupán vázlata lehet az ágostonrendi remeték magyarországi történetének. Örvendetes, hogy az utóbbi években két doktori disszertáció is készül, mely

⁴⁰ Romhányi: *Kolostorok*, 70–71., további szakirodalmi utalásokkal.

⁴¹ Romhányi: *Kolostorok*, 16.

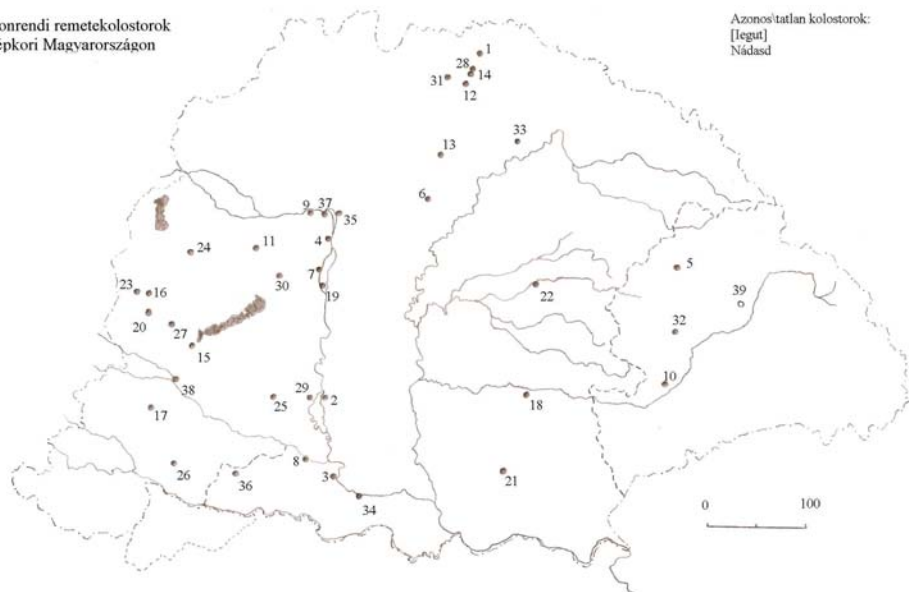
⁴² Henszlmann Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílus emlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876. 114–117.

⁴³ Biczó Piroska: A bátmonostori ásatások. In: *Középkori régészetünk eredményei és időszakos feladatai*. Szerk. Fodor I. – Selmeczi L. Budapest, 1985. 363–372.; uő.: *Bátmonostor régészeti kutatása*. Doktori disszertáció. Kézirat. ELTE, 1993.

⁴⁴ Valter Iona: *Romanische Sakralbauten Westpannoniens Eisenstadt*, 1985. 208–209.; uő.: *Árpád-kori tégltemplomok Nyugat-Dunántúlon*. Budapest 2004. 179–180.; Hajmássy Erika: Pápóc: *Ágostonrendi kolostor*. Rég. Füz., 1976. 82. (156. sz.); uő.: *Pápóc: Ágostonrendi kolostor temploma*. ArchÉrt, 104. (1977), 274.; Koppány Tibor – Ivicsics Péter: *Pápóc középkori egyházi épületei*. In: Lővei Pál (szerk.): *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*. VI. Budapest, 2002. 117–138. A közösség kis létszámára utal, hogy a kolostornegy-szöveget sohasem építették ki.

e méltatlanul elhanyagolt szerzetesrend történetének egy-egy szeletét kívánja feldolgozni. Egyiküké, Erdélyi Gabrielláé remélhetően hamarosan nyomtatásban is megjelenhet. A feldolgozatlan, lappangó forrásanyag azonban még számos új adattal szolgálhat mind a magyarországi, mind a külföldi, elsősorban római levéltárakban. Ez utóbbi tekintetben engedtessek meg utalnom Petrovich Ede többször idézett cikkére. Ha ő egy alig több, mint egy évtizedet felölelő iratcsomóban ennyi magyar vonatkozású adatot talált, akkor talán érdemes volna az ezt megelőző és az ezt követő időszakot is alaposabban szemügyre venni. Ugyancsak kívánatos volna a még publikálatlan régészeti kutatások közzététele, és egyes esetekben az eddig kutatatlan kolostorok azonosítását és feltárását is szorgalmazni kellene.

Ágostonrendi remetekolostorok a középkori Magyarországon

KOLOSTOROK:

	Név	Megye	antequem	postquem	alapító
	[Iegut]	?	1460e	1460u	ismeretlen
	Nádasd	? (veszprémi em.)	1512e	1512u	ismeretlen
1.	Bártfa	Sáros	1400e	1528	király?
2.	Bátmonostor	Bodrog	1345	1543	főúr (Becsei Töttös)
3.	Boró	Valkó	1427e	1526	nemes (Mikolai cs.)
4.	Buda-Szt. Péter külv.	Pilis	1256–1276	1541	király
5.	Dés	Belső Szolnok	1310	1556	király
6.	Eger	Heves	1346e	1552	püspök?
7.	Ercsi	Fejér	1482–1521	1529k	király
8.	Eszék	Baranya	1400e	1539–1552	nemes
9.	Esztergom-Örmény	Esztergom	1272e	1543	király?
10.	Gyulafehérvár	Erdélyi Fehér	1295e	1556	püspök

	Név	Megye	antequem	postquem	alapító
11.	Hánta	Veszprém	1460e	1552k	ismeretlen
12.	Harapkó	Sáros	1334	1550	főúr (Perényi Miklós)
13.	Kaza	Borsod	1315e	1541	nemes (Kazai, Lórántfi és Feledi cs.)
14.	Kissáros	Sáros	1539e	1539–1552	ismeretlen
15.	Komár	Zala	1237–1256	1524e	király
16.	Körmend	Vas	1238–1256	1524	király
17.	Kőrös	Kőrös	1325e	1529–1540	ismeretlen
18.	Lippa	Arad	1460e	1539–1552	ismeretlen
19.	Lórév	Nagysziget (Csepel)	1345e	1541	király
20.	Lövő	Zala	1480e	1541	nemes (Salamonvári cs.)
21.	Mezősomlyó	Krassó	1256–1270	1330u	király
22.	Nagyvárad- Olaszi	Bihar	1339e	1556	püspök
23.	Németújvár	Vas	1475–1485	1526u	főúr (Újlaki cs.)
24.	Pápóc	Vas	1359	1552	főúr (özv. Magyar Pálné Gersei Margit)
25.	Pécs	Baranya	1309e	1543	püspök
26.	Peker	Kőrös	1460e	1539–1552	nemes (Pekri cs.?)
27.	Peleske	Zala	1460e	1539–1552	nemes
28.	Sáros	Sáros	1274e	1541	király
29.	Szekcső	Baranya	1460e	1542u	nemes
30.	Székesfehérvár	Fejér	1303e	1543	király?
31.	Szepesváralja	Szepes	1328e	1560	király
32.	Torda	Torda	1331e	1556	király
33.	Újhely	Zemplén	1324e	1546	király
34.	Újlak	Valkó	1344e	1526	főúr (Újlaki cs.)
35.	Vác	Pest	1319	1541	püspök
36.	Velike	Kőrös	1460e	1539–1552	ismeretlen
37.	Visegrád	Pilis	1323–1355	1542	király
38.	Zákány	Zala	1460e	1539–1552	főúr
39.	Régen	Torda	1382–1387	1400e	főúr (Losonci László)

BEATRIX ROMHÁNYI

Augustinian Hermit Monasteries in Hungary

The article focuses on the history of the least researched monastic orders of medieval Hungary: the Augustinian friars. According to recent findings, between the 13th and the 16th centuries the order had about 40 monasteries, which in the 15th-16th centuries made up seven districts (*districtus*). The first friars are believed to have come from the territories in Southern Germany and Small Poland. Unlike the Dominicans and the Franciscans, this administrative grouping corresponds to certain territorial groups. It is striking how many monasteries were established in small settlements, partly because of the relatively late arrival of the order, and partly because of the lack of a well-designed settlement plan. Monarchs were the most zealous supporters of the order, followed – in the early years – by the bishops. From the second half of the 14th century, however, landlords and nobles play an increasingly important part in supporting the Augustinians. The late 15th and early 16th-century religious reforms had little influence on the Augustinian friars, though the number of new foundations compared to the total number of monasteries was significant, about 20-25 percent. The order must have had a highly developed educational system, though we can only assume this on the basis of the scanty evidence we have at our disposal. The location of the majority of the monasteries have not been precisely identified, the occasional archeological research mainly focused on topography. Significant findings have only been discovered in Buda, Vác, Bátmonostor and Pápóc. Though completely rebuilt, the monasteries at Bártfa, Kőrös and maybe even Eszék and Velike have survived to the present day.